

უძველესი რელიგიური (ქრისტიანული თუ წარმართული) რიტუალური ლექსიკური ერთეულებისათვის სვანურში. I.¹

ავტორი: მედეა საღლიანი

თსუ არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

საქართველო, თბილისი, პ. ინგოროყვას 8.

ელფოსტა: medeasagliani@yahoo.com

ანოტაცია

წეს-ჩვეულებებს შორის სვანეთში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა რომელიმე ღვთაებისა თუ წმინდანის სახელზე მიწის შეწირვის წესს. ამ შეწირული (საეკლესიო თუ სახატო) მიწების შესახებ ცნობებს ჯერ კიდევ 1939 წელს ვ. ბარდაველიძე გვაწვდიდა. მისი ცნობით, „ლაღცხატ“-ი ეწოდებოდა პატარა საყანე მიწის ნაკვეთს, რომელსაც ოჯახი სხვადასხვა სახის უბედური შემთხვევის თავიდან ასაცილებლად ჩამოჭრიდა და შესწირავდა რომელიმე წმინდანის სახელზე. ვ. ბარდაველიძის შემდეგ არაერთმა მეცნიერმა (დ. ფირცხელანი, ჯ. ონიანი, რ. გუჯეჯიანი...) გაამახვილა ყურადღება სვანურ „ლაღცხატებ“-ზე და ბევრი საინტერესო მოსაზრებაც გამოიტყვა, თუმცა ამ მეტად მნიშვნელოვანი საკრალური ტერმინის ეტიმოლოგიური ანალიზი დღემდე არ გაკეთებულა.

საკვანძო სიტყვები: სემანტიკა, ლექსიკა, ეტიმოლოგია

შესავალი

სვანურ ეთნოგრაფიულ მასალაში არაერთი ეთნოკულტურული ინფორმაციის შემცველი ისეთი ლინგვისტური მონაცემი დასტურდება, რომელთა ეტიმოლოგიზაცია ქართველურ ენათა მონაცემებზე დაყრდნობით საკმაოდ რთულია. აღნიშნულ ლექსიკაზე მუშაობა, ეთნო-ლინგვისტური ასპექტების გათვალისწინებით, ცხადია, ძალზე მნიშვნელოვანია, ვინაიდან დროთა განმავლობაში მივიწყებული რელიგიური (ქრისტიანული თუ წარმართული) რიტუალებისა და წეს-ჩვეულებების ამსახველი ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც დაუნჯებულა, გაქვავებულია და ხშირად მხოლოდ რიტუალთა აღსრულების გამოსახატავად გამოიყენება, დროთა განმავლობაში იკარგება და დავიწყებას ეძლევა.

ამჯერად სწორედ ერთ-ერთი უძველესი წეს-ჩვეულების (რომელიმე ღვთაებისა თუ წმინდანის სახელზე მიწის შეწირვის წესის) – ლიცხტი/ლიცხატ/ლიცხტენი... შესახებ გვექნება მსჯელობა როგორც სვანური ენის ტრადიციულად ცნობილი დიალექტების (ბალსხემოური, ბალსქვემოური, ლაშხური და ლენტეხური), ასევე ჩოლურული მეტყველების მიხედვით. აღნიშნული ლექსიკური ერთეულის სტრუქტურულ-

¹ ნაშრომი მომზადდა 2023 წელს შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „სვანური რელიგიური ლექსიკის ეთნო-ლინგვისტური ასპექტები“ ფარგლებში.

სემანტიკური და შესაძლო ეტიმოლოგიური ანალიზისას, ბუნებრივია, გათვალისწინებული იქნება სხვა ქართველურ ენათა მონაცემებიც.

ძირითადი ნაწილი

სვანური ენის დიალექტ-კილოვაკებში გვხვდება **-ცხტ-/-ცხატ-/-ცხატ-** ძირის შემცველი არაერთი მასდარული და მიმღეობური ფორმა, რომელთაც სხვადასხვა მნიშვნელობა უდასტურდებათ დიალექტების მიხედვით, მაგ.:

1. **ლიცხტი** (ბქ.)/**ლიცხატ** (ლშხ.) „შეწირვა (მიწისა, საქონლისა...) რომელიმე ღვთაების ან წმინდანის სახელზე“, „მიწის ნაკრძალად, სალოცავ ადგილად გამოცხადება“; **ლიცხტენი** (ლშხ., ჩოლ.) 1. ლშხ. „შეწირვა (საქონლისა ცოცხლად)“, 2. ლშხ. „მიწის ნაკრძალად გამოცხადება“, 3. ჩოლ. „შეჩვენება, დაწყევლა, ხატზე გადაცემა ნაჭდევი ჯოხის დასობით“; **ლაცხტი** (ბქ.)² „შეწირული, ნაკრძალი, საკულტო ადგილი“; **ლალცხატ** (ზს.)/**ლალცხატ/ლალცხატე/ლალცხატა** (ზხ.) „ღვთაების ან რომელიმე წმინდანის სახელზე შეწირული საკულტო (/სალოცავი) ადგილი (/ნაკრძალი)“; **ლელცხატ** (ბქ., ლშხ.) „აკრძალული, ღვთაებისადმი შეწირული ადგილი“; **ლეცხატ** (ზს.)/**ლეცხატ** (ლშხ.) „შეწირული, ნაკრძალი ადგილი“; **ცხატა** (ჩოლ.)³ „აკრძალვის გამტების დაწყევლა, ხატზე გადაცემა ნაჭდევი ჯოხის დასობით“...

ს ა ი ლ უ ს ტ რ ა ც ი ო მ ა ს ა ლ ა :

შტანარს ჯუინალენდირ ხემთქუნხ ხედ გიმიმ, მადეი კოჯიმ, ცხეკიმ, მეგემიმ ი ამჟი ჟი **ლიცხტი** ი ეჯ ადგილ ლამზერ ი წყილან ადგილდ ხაბჟახ ლადიდ (ბქ.) „სვანებმა უძველესი დროიდანვე იცოდნენ ან მიწის, ან კლდის, ტყის, ხის და ა. შ. ნაკრძალად/სალოცავ ადგილად ქვევა და ის ადგილი სალოცავ და წმინდა ადგილად მიაჩნიათ დღემდე (ზედმიწ. _ სვან-ებ-ს ძველიდან სჩვეოდათ ან მიწის, ან კლდის, ტყის, ხის და ასე შეწირვა და ის ადგილ-ი სა-ზორ-ავ და წყლ-იან ადგილ-ად მიაჩნიათ დღემდე)“...; [შტანარს ხაზნახ] ... გიმე სგა **ლიცხტენი** (ლშხ., სვან. ქრესტ., 1978, 246 : 38) „სვანებს სჩვევიათ მიწის ნაკრძალად გამოცხადება“...; ლახტეთე ლახჟი აშხუ ადგის **ბაჩემ ლაცხტის** ხტატულიდ ი მერმადგის _ **შგუერამშ ლაცხტის**; ბაჩემ ლაცხტიმჟე ლახტეთე ჟი ლახჟი ბჩხს ხუაკუანედ ი შგუერამშ ლაცხტიმჟე შგუერამშ აშხალს ი ხუიმზერდ ლახჟს მერდე ქუინიმგენემ ი მელახუამ ჟახაჟი (ცხუმ.) „მთაზე ასვლისას ერთ ადგილს ბაჩემ ლაცხტის ვეძახით და მეორე ადგილს _ შგვერამშ ლაცხტის; ბაჩემ ლაცხტისთან მთაზე ასვლის დროს ქვას ვაგდებთ და შგვერამშ ლაცხტისთან შქერის ტოტს და ვლოცულობთ მთაში მყოფი საქონლისა და ამ საქონელის მომვლელთა სახელზე (ზედმიწ. _ მთ[ის]კენ სვლაზე ერთ ადგილ-ს ქვის სალოცავს/ნაკრძალს ვეძახით და მე-ორ-ე ადგილ-ს _ **შქერ**-ი-ის სალოცავს/ნაკრძალს; ქვის სალოცავთან/ნაკრძალთან მთ[ის]კენ ზე ასვლისას ქვას ვაგდებთ და **შქერ**-ი-ას სალოცავთან/ნაკრძალთან **შქერ**-ი-ის ტოტს და *ვ-ი-ზორ-ებ-ი-თ მთას მყოფი სულ-დგ-მ-ულ-ი-ს და მემთეების **სახ-ელ-ზე**“; კაშიმ ლაჭუმდამ ფედიას ცხეკს **ლაცხტის** ხატულის (ფარ.) „კაშიმის ეკლესიასთან ახლოს მდებარე ტყეს ლაცხტის ეძახიან (ზედმიწ. _ კაშიმ-ის სალოცავის ახლოს ტყეს ლაცხტის ეძახიან)“; **ლაცხტი** შუკს ხაჟხა ჩუბზე ლახმელს, ამეჟა მეზი მგ აშხლამ ნაკუტიმს, ცხეტს, ადისგ ი იმზირ (ლხმ.) „ლაცხტი გზას ჰქვია ქვედა ლახამულაში, ამ გზაზე ყველა ტოტის ნატებს დებს და ლოცულობს (ზედმიწ. _ ლაცხტი **შუკა**-ს *ა-სახ-ელ-ია ქვედა **ლახამულა**-ს, ამაზე მსვლელი ყველა ტოტის ნატებს, ტოტს, **დ-ებ-ს** და *ი-ზორ-ავ-ს)“...; ალა ლამზერია მგ ლი, მეზირი თარინგზელხან; ამე ჯუინელ საყდარი ლგე ი ამლა მგჰთესგა ბჩილდსრ დარ აკუნა, ჰამადალ ტიტყიგამ ზურალ ლიტყრმამლ! იმუამჟი **ლალცხატამ** გიმ-მეგამს მამ ლაცენიდ ი ლემყლდ გუბჟა ეჩა ლიქჩერ, ეჯ ფედის ტყოფარჟა ლილეგამლ, ეჯჟი მამ ხეჟა ალასრ (ზხ., მთქმ. ლელა ჩართოლანი) „ეს სალოცავი ტბა იყო, მეზირის მთავარანგელოზის სახელზე; აქ ძველი საყდარიც დგას და ამიტომ ტბაში ქვასაც კი არავინ აგდებდა, არამცთუ შიშველი ქალის ჭყუმპალაობა! როგორც შეწირულ/ნაკრძალ მიწას და ხეს არ გაგვარავთ და საშიშად მიგვაჩნია იმისი მოჭრა და

² საანალიზო ლექსიკური ერთეული სვანურში კნინობითის ფორმითაც დასტურდება, მაგ., **ლაცხტილ** (ლხმ.) „მთისკენ მიმავალი გზა (ზედმიწ. _ სალოცავუკა)“.

³ შდრ. ჩოლ. **ცხადა** „გაჩხირება, გაკვეტება, ხატზე გადაცემა ნაჭდევი ჯოხის დასობით“.

იმის ახლო ტერიტორიაზე მშენებლობა, ისე არ ვარგა ესეც (ზედმიწ. – ეს სა-ზორ-ავ-ი ტბა არის, მეზირ-ი[ს] მთავარანგელოზ-ი-დან; აქ ძველი საყდარ-ი დგ-ა-ს და ამისთვის ტბ[ის]კენში ქვასაც არავინ აგდებდა, როგორ თუ ტიტლიკანა ქალი[ს] ჭყუმპალაობა! როგორც საკრძალავ მიწა-ხეს არ ვკაწრავთ და საშიშად მიგვაჩნია იმისი მოჭრაც, იმის ახლოს ტერიტორიებზე დგ-მ-ულ-ობ-ა, ისე არ ვარგა ამასაც); **ლაღცხატ** გიმჟი ლილგიმალ დემეგ იმწრგდა, მეზგემიშდ ხოლა ლწსუ (ბქ.) „საკულტო მიწაზე მშენებლობა არ შეიძლება, ოჯახისთვის ცუდი იყო (ზედმიწ. – აკრძალულ მიწაზე დგ-მ-ულ-ობ-ა არ ვ-ა-რგ-ოდ-ა, მოსახლისად ცუდი იყო“; ქართუწნის აშხუ წდგის **ლაღცხატ** გიმ ლი ი ალ ლარას დწრ წჭმე; ამეწუ ლიმზგრსი იწოხ (ლიდბწმის) უფლიმერქა (ბქ.) „სოფელ ქართვეანში ერთ ადგილას არის საკულტო ადგილი, რომელსაც არავინ თიბავს; აქ ლოცვის რიტუალსაც ატარებენ უფლისობის დღეებში (ზედმიწ. – ქართვეან-ის ერთ ადგილ-ს აკრძალული/შეწირული მიწა არის და ამ სათიბს არავინ თიბავს; აქ **ზორ-ვ-ა-ს-ა-ც** *იქმან (დიდებ-ის-ა-ს) უფლ-ის-ებ-ზე)“...; ეჯ მეზგე **ლეღცხატ** გიმჟი ლემზიგ (ბქ.) „ის ოჯახი აკრძალულ/ღვთაებისადმი შეწირულ მიწაზე ცხოვრობდა თურმე“; ალ მურყუამს გემდახ **ლეღცხატ** შიმჟი მინდურისგა (ლშხ.) „ამ კომეს აგებდნენ აკრძალულ/ღვთაებისადმი შეწირულ მინდორში“...; **ლეღცხატ** ცხეკს დწრ აქქე (ბზ.) „ნაკრძალ (ანუ სალოცავისთვის შეწირულ/განკუთვნილ) ტყეს არავინ ჭრის; მიჩა-მიჩა **ლეღცხატ**ს მწგ ხენთხლჟლ (ბქ.) „თავ-თავის ნაკრძალს ყველა უფრთხილდება“...; ალ ჟელს ჯიჯუ ე დოსა ხწრ ყიას **ლეღცხატ**? (ბზ.) „ამ ძაღლს ძვალი ხომ არ აქვს ყელში გაჩხერილი?; მეთხუიარდ დერაწუ **ლეღცხატ** ჭიმზ ჟი ტუნდ ახყუიგ (ბქ.) „მონადირემ ყინულის ნაპრალში ჩარჭობილი ფეხი ძლივს ამოაძრო“; ალე მანგერ ჟი **ლეღცხატ** ლი (ლშხ.) „ეს მსხვილფეხა საქონელი ვიღაცის სახელზეა შეწირული (ზედმიწ. – ეს მსხვილა შეწირული არის)“...

2. **ლიცხტე** (ზს.)/**ლიცხტენი** (ზს., ლშხ.)/**ლიცხტატი** (ლწტ.)/**ლიცხტტე** (ჩბზ., ლხმ.) „ყელში გადაცდენა, გაჩხერა; გაკვეხება, გაკვეტება...“; **ლეღცხატ** (ზს.)/**ლეღცხატ** (ლშხ.) „გადაცდენილი (ყელში, მუცელში,...); გაჩხერილი, გაკვეხებული (ეკალბარდებში, ხეებში...) ჩასობილი, ჩარჭობილი (მიწაში...)“

ს ა ი ლ უ ს ტ რ ა ც ი ო მ ა ს ა ლ ა :

ჩქწრდ ლაზობჟი ლეზუებს **ლიცხტენი** ხობალ (ბზ.) „სწრაფად ჭამის დროს საჭმელმა ყელში გადაცდენა იცის (ზედმიწ. – **ჩქარ**-ად ჭამაზე საჭმელს გაჩხერვა იცის)“; დგთხელ ლეზებს **ლიცხტტე** ხობრა ხწმთქუა (ლხმ.) „თხელმა საჭმელმა ყელში გადაცდენა ნაკლებად იცის (ზედმიწ. – თხელ საჭმელს გაჩხერა პატარა სწვევია)“...; ალ ჟელს ჯიჯუ ე დოსა ხწრ ყიას **ლეღცხატ**? (ბზ.) „ამ ძაღლს ძვალი ხომ არა აქვს ყელში გაჩხერილი?; მეთხუიარდ დერაწუ **ლეღცხატ** ჭიმზ ჟი ტუნდ ახყუიგ (ბქ.) „მონადირემ ყინულის ნაპრალში ჩარჭობილი ფეხი ძლივს ამოაძრო“...

შესაძლოა, ეს მეორე მნიშვნელობა („ყელში გადაცდენა, გაჩხერა; გაკვეხება, გაკვეტება...“) მეორეული იყოს, რასაც ერთგვარად მასალის ანალიზიც ადასტურებს (იხ. ქვემოთ!).

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდან არის ცნობილი, წეს-ჩვეულებებს შორის სვანეთში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა რომელიმე ღვთაებისა თუ წმინდანის სახელზე მიწის შეწირვის წესს. ამ შეწირული (საკლესიო თუ სახატო) მიწების შესახებ ცნობებს ჯერ კიდევ 1939 წელს ვ. ბარდაველიძე გვაწვდიდა. მისი ცნობით, „**ლაღცხატ**“-ი ეწოდებოდა პატარა საყანე მიწის ნაკვეთს, რომელსაც ოჯახი სხვადასხვა სახის უბედური შემთხვევის თავიდან ასაცილებლად ჩამოჭრიდა და შესწირავდა რომელიმე წმინდანის სახელზე. მასზე მოყვანილი ქერიტა და პურიტ კი სადღეობო კვერები ცხვებოდა ან შესაწირი არაყი იხდებოდა (ბარდაველიძე 1939 : 63). ვ. ბარდაველიძის შემდეგ არაერთმა მეცნიერმა (დ. ფირცხელანი, ჯ. ონიანი, რ. გუჯეჯიანი...) გაამახვილა ყურადღება სვანურ „**ლაღცხატებ**“-ზე და ბევრი საინტერესო მოსაზრებაც გამოითქვა. დ. ფირცხელანის თვალსაზრისით, „გარდა „საზოგადო“ მიწებისა, შეიწირებოდა „საკუთარი“ მიწაც, რომელიც „**ლაღცხატ**“-ის სახელითაა ცნობილი“. ამ მიწების შეწირვა ხდებოდა ძირითადად **ხომა ლერბეთ**ის „დიდი ღმერთის“ სახელზე, თუმცა ხშირად წმ. გიორგის, წმ. მარიამის, წმ. ბარბარეს და სხვ. სახელზე შეწირული მიწებიც ფიქსირდება სვანეთში (ფირცხელანი 1999 : 165). ღვთაებისადმი შეწირულ ყანას, ჯ. ონიანის თქმით, ეწოდებოდა „**ლეღცხატ დაბ**“, ხოლო მიწის ნაჭერს „**ლეღცხატ გიმ**“, ამ მიწების დამუშავება კი, შეწირვის შემდეგ, უბედურების

მომასწავებლად ითვლებოდა (ონიანი 2020), ამიტომ სამეურნეო დანიშნულებით დღემდე არ იყენებენ, იმ ადგილას გავლისას კი აუცილებლად პირჯვარს გადაისახევენ და ლოცულობენ.

„სვანურ ტოპონიმთა ლექსიკონის“ მიხედვით (ჭკადუა 2020), **ლალცხატ**ები სვანეთში, განსაკუთრებით ზემო სვანეთში, ტოპონიმების ფუნქციით საკმაოდ ბევრ ადგილას ფიქსირდება. **ლელცხატ/ლაცხატ** მიწის გარდა შეიძლებოდა ყოფილიყო *კლდე, ხე, ქვა, გზა* და ა. შ. მაგ.: **ლალცხატე იცხ** (ზხ., სვან. ტოპონ., 2020 : 168) „ყანა (ზედმიწ. – საკულტო/სალოცავი მსხ-ალ-ი)“; **ჟიზე ლაცხტი** (ბქ.) „გზა (ზედმიწ. – ზემო სალოცავი)“; **ბაჩემ ლაცხტი** (ბქ.) „გზა (ზედმიწ. – ქვის სალოცავი)“; **ლამზერ ლაცხტი** (ლზმ.)⁴ „კლდე (ზედმიწ. – სა-ზორ-ავ-ი/სალოცავი კლდე)“; **ლაცხტაშ ზაგარ** (ლზმ.) „ქედი (ზედმიწ. – ლაცხტაშის გორა)“; **ლამარაშ ლაცხტარ** (ზხ.) „სათიბი (ზედმიწ. – წმინდა მარიამ-ის ნაკრძალი/სალოცავი)“; **ლამარაშ ლალცხატარ** (ზხ.) „სათიბ-სამოვარი (ზედმიწ. – წმინდა მარიამის ნაკრძალი/სალოცავი)“; **პაპაშ ლეცხატ** (ბქ.) „სამოვარი; მღვდლის ცხენის დასაბმელი საკულტო ადგილი, რომელსაც არავინ თიბავს, რადგან მღვდელს დაწყევლილი ჰქონია (ზედმიწ. – მღვდლის ნაკრძალი/სალოცავი)“...

ასევე საინტერესოა შემდეგი საკულტო ადგილები: **ნაცხატუ** (ზხ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ნაკრძალი/შენაწირი)“; **ცხირ-ლაცხტი** (ბქ.) „გზა, რომელიც ძნელად გასავლელია, ამის გამო იმ ადგილას გამვლელები ტოტის ნატებს აგდებენ და ლოცულობენ: „ჯგერაგ, სი როქ ლანეშდ ი ხოჩა გუჟი როქ ანზელალინ „წმინდა გიორგი, შენ შეგვეწიე და მშვიდობიანად გვატარე (ზედმიწ. – წმინდა გიორგი, შენო გვიშველე და კარგ გულ-ზე-ო *გვასიარულე!)!“; **ლაცხტენი** (ბქ.) „სამოვარი, რომელიც წმინდა, საკულტო ადგილად (ანუ **ლალცხატ**ად) ითვლება“; **ცხალასტანი** (ბქ.) „ტყე კიჩხულდაშის დასახლებაში (ანუ **ლაცხტი/ლალცხატ** ადგილი), მთისკენ მიმავალ გზაზე, სადაც ლოცვის რიტუალსაც ასრულებდნენ და წმინდა გიორგის მშვიდობიან მგზავრობას ევედრებოდნენ“... ეს უკანასკნელი ტოპონიმიკური ერთეული ფონეტიკურად აშკარად სახეცვლილია, რაც მის არქაულობაზე მიანიშნებს. ჩვენი აზრით, იგი მომდინარეობს **ცხირ-ლაცხტი** ფორმისაგან სხვადასხვა სახის ფონეტიკურ პროცესთა გავლით, რომელიც ბალსქვემოურში ისედაც ფიქსირდება.

შენიშვნა: საანალიზო ლექსიკური ერთეული სვანურ პოეზიაშიც გვხვდება, მაგალითად, „დიდებ-დიდებ თარიგმელას... **ლალცხატა** მიჩა გიცრალე, ზაგნიშ ზაგარნ იბაცქველხ (ონიანი 1917, 27 : 9-10) „დიდება მთავარანგელოზს... **შეწირული მისი ვერძები, გორაკებზე ბულრაობენ** (ზედმიწ. – **დიდება-დიდება მთავარანგელოზ-ს, შეწირული მისი ვერძები, გორა-გორა ბულრაობენ**)“...

განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით უთუოდ უნდა შევეხოთ შემდეგ ტოპონიმიკურ მასალას: **ლაჩხტელი/ლაჩხტელაშ** (ზხ.) „სამოვარი (ზედმიწ. – საკენჭო/საკენჭოოს[ი])“; **ლაჩხტი** (ბქ.) „სამოვარი/სათიბი (ზედმიწ. – საკენჭე)“; **ლაჩხტელ** (ზხ.) „ტყე (ზედმიწ. – საკენჭუკა)“; **ლეჩხტერ** (ჩზხ.) „ქვიანი ადგილი (ზედმიწ. – საკენჭო)“; **ჩხუტ** (ზხ.) „სამოვარი (ზედმიწ. – კენჭი)“; **ლჩხელტერ** (ბქ.) „ტყე; ქვიანი ადგილი

⁴ ტობარიდან სამანქანო გზამდე გასავლელი ბილიკი, „სვანური ტოპონიმიკური ლექსიკონის“ მიხედვით, საკმაოდ ვიწრო და საშიში ყოფილა, ამიტომ წმინდა გიორგის იმ ადგილამდე მშვიდობით მიღწევას ევედრებოდნენ: „**ჯგერაგ ლაცხტაშ**, ხოჩა გუჟი ანზელალინ ჩიგარ (ლზმ.) „**ლაცხტაშის წმინდა გიორგი, მშვიდობით გვატარე მუდამ** (ზედმიწ. – წმინდა გიორგი ლაცხტაშისა, კარგ **გულ-ზე *გვასიარულე ყოველთვის!**)!“, თან ნამკის ტოტს მოტეხავდნენ და ერთ ადგილას დებდნენ (ჭკადუა 2020 : 223). ხშირად სალოცავების მიმდებარედ გვხვდებოდა ნაკრძალი ტყეც, სადაც ხის მოჭრა და სხვა რამე სამეურნეო საქმიანობა აკრძალული იყო და, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ეს აკრძალვა დღემდე მოქმედებს.

(ზედმიწ. _ საკენჭო)“; **ლაჩხტერგლდშ** (ზზ.) „სათიბ-სადოვარი (ზედმიწ. _ საკენჭუკა)“; **ლერხეტელ** (ლნტ.) „ყანები (ზედმიწ. _ საკენჭუკა)“; **ლერხეტრა/ლაჩხტარი ზაჩ** (ბქ.) „მთისკენ მიმავალი გზა, სადაც გამვლელი ყველა კენჭს აგდებდა და თან ლოცულობდა, ვინაიდან აკრძალულ/სალოცავ/შეწირულ (ანუ **ლალცხატ**) ადგილად ითვლებოდა“⁵. როგორც აქ მოყვანილმა მასალამ აჩვენა, **-ჩხეტ-** ძირის შემცველ ფუძეებს, გარდა **ლერხეტრა** ფორმისა, რელიგიური დატვირთვა არ გააჩნიათ (**-ცხტ-/ცხატ-/ცხატ-** და, **-ჩხტ-/ჩხეტ-/ჩხუტ-** ფორმათა შორის შესაძლო კავშირის შესახებ მსჯელობას წარმოვადგენთ ახლო მომავალში!).

რამდენადაც სამეცნიერო მიმოქცევაში არსებული მასალებით ირკვევა, **ლი-ცხტ-** **ი/ლი-ცხატ/ლი-ცხტ-ენ-ი/ლა-ცხტ-ი/ლა-ლ-ცხატ/ლე-ლ-ცხატ** და ა. შ. ფორმათა ქართველური შესატყვისი დღემდე არ გამოვლენილა, თუმცა იყო ზოგი მინიშნება როგორც სიტყვის მნიშვნელობის გააზრებაზე (ფირცხელანი 1999 : 165), ასევე ეტიმოლოგიაზეც (გუჯეჯიანი 2008 : 382) სხვა ქართველურ ენათა მონაცემებთან შედარება-შეპირისპირების გარეშე. რ. გუჯეჯიანის ფრიად საინტერესო ნაშრომში „საკვლესიო მიწები სვანეთში“ არის ცდა სვან. **ლალცხატ/ლაცხატ** ფუძეში **-ხატ-** ძირის გამოყოფისა, შესაბამისად კი „სახატოდ“ მოიხსენიებს (იქვე). ცხადია, დაბრკოლებას ქმნის **-ცხ-** კომპლექსი, რომელიც არცერთ ზემოდასახელებულ ფუძეში არ იშლება.

სანამ საკითხზე მუშაობას დავიწყებდით, აღნიშნული ძირ-ფუძეები რატომღაც საკუთრივ სვანურ ფორმებად მივიჩნიეთ, თუმცა, ვფიქრობთ, ქართველურ ენებში შესატყვისი უნდა ეძებნებოდეს. უპირველეს ყოვლისა, შევეცდებით გამოვყოთ ძირები და კომპარატივისტიკაში მიღებული კანონების შესაბამისად მოვახდინოთ მათი რეკონსტრუირება.

ლიცხტი/ლიცხატ/ლიცხტენი/ცხატა’ს დიალექტ-კილოკავთა მიხედვით, როგორც უკვე ვნახეთ, რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: 1. „შეწირვა (ადგილისა, საქონლისა...) რომელიმე ღვთაების ან წმინდანის სახელზე“, 2. „მიწის ნაკრძალად, სალოცავ ადგილად გამოცხადება“; 3. ჩოლ. „შეჩვენება, დაწყევლა, ხატზე გადაცემა ნაჭდევი ჯოხის დასობით“, 4. „ადგილის მონიშვნა, ნიშნის/ჭდის დადება“..., ამ მნიშვნელობებიდან ძირითადია სწორედ მეოთხე მნიშვნელობა (მდრ. **ლიცენი/ლიცხკენი** „ჭდის/სერის დადება, მონიშვნა...“, **ლგკვ** „ჭდე, ნაჭდევი...“...), რომელმაც დროთა განმავლობაში რელიგიური დატვირთვა მიიღო. ვინაიდან საანალიზო ძირ-ფუძეთა შესახებ მსჯელობა და მათი შესაძლო დაკავშირება სხვა ქართველურ ენათა მონაცემებთან, როგორც უკვე ითქვა, დღემდე არ ყოფილა სპეციალურ ლიტერატურაში, შევეცდებით, ქართველურ ენათა მონაცემებზე დაყრდნობით, წარმოვადგინოთ ჩვენი მოკრძალებული თვალსაზრისი აღნიშნულ ლექსიკურ ერთეულებთან დაკავშირებით და შეძლებისდაგვარად გამოვავლინოთ ამ არქაულ ფორმათა ქართველური შესატყვისები.

ო. ქაჯაიას „მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში“ (ტ. III) შეტანილია შემდეგი სიტყვები: **ჩხოტ**-უ-ა „დაჭრა; გაკაწვრა, დასერვა, გაფატვრა (წვეტიანი საგნით); რქენა, რჩოლა; მუცელში ჭრა, გვრემა“; **ჩხოტ**-ი „ნიშანი, სერა, იარა პირუტყვის ყურზე (ანუ ცხვარ-თხის სერის ერთ-ერთი სახეობა ყურზე)“; **ჩხოტ**-ილ-ი „დაჭრილი, დასერილი“... ფორმები;

⁵ ამგვარ აკრძალვას სვანები **ჟი ლიყჯენი**’ს/**ლიცხტი**’ს/**ლიცხტენი**’ს და პარალელურად **ჟი ლიკცხნე**’საც უწოდებენ, აკრძალულს კი **ჟი ლყაჯ**’ს/**ლგცხატ**’ს და **ჟი ლგცხნე**’ს.

⁶ მდრ. რაჭული ტოპონიმები: **ჩხოტები** – 1. ტყე. იგივე **ჩხოტევი** (ზემო კრიხი); 2. ჯაგნარი პეპელაღელის მარჯვ. მხარეს. რესპ.: „ჩხოტი ძეძვია, ასკილი, ეკალი და სხვ. რომ გაივლი, იჩხოტება“ (ხიმში). **ჩხოტ(ებ)ი** – 1. ბუჩქნარი ნეფარიძეებში (შუა სხვადა); 2. საძოვრები ხიდიკრის თავზე. "მეჩხერი ტყეა და ამიტომ ჰქვია" (წესი). **ჩხოტევი/ჩხოტები** – ტყე ნასარიძეებსა და სერებს შუა (ზემო კრიხი). **ჩხოტი** – 1. საძოვარი სოფლის სამხრ.-დას. ნაწილში (ჭელიაღელე); 2. ტყე კუპრიელასა და ველდიდს შუა (ხიმში); 3. საძოვრი ლემანეურში (მოტყიარი). **ჩხოტი** ეწოდება ტყესა თუ სახნავებს ზნაკვაში, ქვედა თლულში, ნიკორწმინდაში. **ჩხოტია** – უბანი და გზა, რომელიც

ჩხუტ/ჩხოტ/ჩხუდ „დასერვა, დაჭრა“, **ინოჩხოტუა** „ჩაფატვრა, ჩასერვა“ (ანუ დასერილი ადგილი), **ჩხუთთელია/ჩხუტთელია** „სამსხვერპლო შეწირვის პროცესი (< **ჩხუტ** „დაჭრა, დასერვა“, **თელია** „ცოცხლის მოკვდინება“, შდრ. ასევე **ლექს.-რაჭ. წიფეთელიობა/ელიაწიფეთელიობა/წიფეთელია/ელიობა/კვირტობა** „წარმართობის დროინდელი დარ-ავდრისათვის განკუთვნილი რიტუალი, რაც ასევე სისხლმდინარე ცოცხალის მოკვდინებასაც ნიშნავს“, ინტ. მასალ.)“ და სხვ. აღნიშნული მასალებიდან ჩვენი ყურადღება მიიქცია სოფელ ჩხუტელის თავზე მდებარე სალოცავმა, რომელსაც **ცხეთა**’ს (/მზის სალოცავს) უწოდებენ. ამავე სოფელში ყოფილა შემორჩენილი უძველესი წარმართული რიტუალი-დღეობა „ჩიტობა“, რომელიც 2 სექტემბერს აღინიშნება და არის უძველესი სალოცავი ნაკარეში, მგზავრის სალოცავი (||დედა ღვთისას სალოცავი) ადგილი, ასევე მურის სალოცავი ბოგაშობის დღესასწაულით... ამ სოფელს გამორჩეული რელიგიური ცენტრის დატვირთვა უნდა ჰქონოდა, რაზეც მოწმობს ეს უძველესი წარმართული სალოცავები (ინტ. მასალები).

ვინაიდან ***ცხათ-*/ცხეთ-** ძირებს შევხებით, გავკადნიერდებით და გამოვთქვამთ ჩვენს საკმაოდ ფრთხილ ვარაუდს ქალაქ **მცხეთა/ცხეთ**’ის „ქალაქმუზეუმად აღიარებული უძველესი ქალაქი“ შესახებ, რომლის ეტიმოლოგიის გარკვევას ვახუმტი ბატონიშვილიდან მოყოლებული არაერთი მეცნიერი შეეცადა და ბევრი საინტერესო თვალსაზრისიც გამოითქვა, თუმცა სპეციალისტთა მიერ ბოლომდე გაზიარებული არცერთი თვალსაზრისი არ არის. ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ **მცხეთა/ცხეთა** სალოცავის მნიშვნელობით აღმოსავლეთ საქართველოს გარდა, დასავლეთ საქართველოშიც ფიქსირდება, მაგ.: **მცხეთის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესია** ისტორიული ლეჩხუმის ერთადერთი გუმბათიანი ძველი ეკლესიაა, რომელიც აგებულია XVIII საუკუნეში და დგას მთის კონცხზე, მდინარე ლაჯანურის ხეობის მარჯვენა კალთაზე; როგორც ექ. თაყაიშვილი აღნიშნავდა, საქართველოს საეკლესიო ცენტრის, დიდი მცხეთის სახელი, ლეჩხუმის გარდა მეორდება ოლთისის რაიონშიც (თაყაიშვილი 1910). ცნობილია ასევე ორი ეკლესია სოფელ ერდვში – **დაბლა მცხეთის ჯვარი** და **მაღლა მცხეთის ჯვარი**; არსებობს აგრეთვე **მცხეთის კვირაცხოველი** და ჩვენ მიერ ზემოთ ნახსენები **ცხეთა/(მ)ცხეთა** „სალოცავი ქედზე“ (რაჭა, სადმელი)... (ცხადაია, ჯოჯუა 2010). საინტერესოა, რომ **ცხეთა/მცხეთა** ფუძე ადგილის მნიშვნელობით დასტურდება ქვემო სვანეთშიც, კერძოდ ლაშხეთში, მაგ.: **ცხეთაშ/მცხეთაშ** „სათიბ-სახნავები, ასევე დასახლება სოფელ ჟახუნდერში, სადაც მდინარე ფიშყორის მარჯვენა მხარეს დღესაც დგას გელოვანების კოშკი“.

ს ა ი ლ უ ს ტ რ ა ც ი ო მ ა ს ა ლ ა :

ცხეთაშარს ხატულდახ, ემჩუ იზგედა ლეუნ, უშუხუა-უგზელა მარე ლას ... (ეკლ. მასალები) „ცხეთაშარს ემახდნენ ადგილს, სადაც ცხოვრობდა ლევანი, უცოლშვილო კაცი იყო (ზედმიწ. – **ცხეთ-ის-ებ-ს** ემახდნენ, იქ სახლობდა **ლევან-ი**, უცოლო-უშვილო კაცი

აკავშირებს ბაზრისუბანს ოთარაშვილების უბანთან. ტოპონიმი მოიხსენიება "ნიკორწმინდის დაწერილში" (XI ს.) (ნიკორწმინდა). **ჩხოტი(ებ)ი** – ნავენახევი, სამოვრები სუთიძეების უბნის თავზე (ძირაგეული). **ჩხოტის** ყანა – სახნავი ჩხოტიაში, სამელიო კლდის ძირას (ნიკორწმინდა). **ჩხოტილა** – სახნავი ბულნარასა და ბალანგარს შუა (ზედა თლული). **ჩხოტის** ტყე – ტყე-კვინცხნარი საჯურუმოში (სადმელი). **ჩხოტიდელე** – სათიბი გაღმა არჩვაძეებში, თეთრაულის გვერდით (ფუტიეთი)... (ცხადაია, ჯოჯუა 2010), რომლებიც სტრუქტურულად ზანური სიტყვა-ფორმების ფარდია, თუმცა არ გამოვრიცხავთ უბრალოდ ფორმათა დამთხვევას.

⁷ ადგილობრივთა განმარტებით, ეს სახელწოდება სოფლის შემადგენულ ადგილს ჰქვია, ადგილი კი რაღაცით მცხეთის ჯვრის მიდამოებს წააგავს.

იყო“; ლეჟან ლას **ცხეთაშარე** (ეკლ. მასალები) „ლეჟანი იყო ცხეთაშარეების (ზედმიწ. – ლეჟან-ი იყო **ცხეთ**-{ი}ს-ებ-ი{ს})“...

და რაც ძალზე მნიშვნელოვანია, ამ ადგილს **ლალცხატ/ლგცხატ**ად „საკულტო, სალოცავ ადგილად“ მოიხსენიებენ ლაშხელები, რაც ასევე ჩვენს თვალსაზრისს **-ცბტ/-ცხატ/-ცხატ**- ძირთან ქართული **მცხეთა/ცხეთ**ის დაკავშირებისა ამყარებს.

ჩვენ მიერ თავმოყრილი მასალების საფუძველზე შევეცდებით საანალიზო ძირ-ფუძეთა რეკონსტრუქციას კომპარატივისტიკაში მიღებული კანონების შესაბამისად და აღვადგინოთ სავარაუდო საერთოქართველურ არქეტიპს. მაგ.:

სვან. **-ცბტ/-ცხატ/-ცხატ**, ლი-**ცბტ**-ი/ლი-**ცხატ**/ლი-**ცხატ** „შეწირვა (ადგილისა, საქონლისა...) რომელიმე ღვთაების ან წმინდანის სახელზე“, „მიწის ნაკრძალად, სალოცავ ადგილად გამოცხადება“; ლი-**ცბტ**-ენ-ი (ლშხ., ჩოლ.) 1. ლშხ. „შეწირვა (საქონლისა ცოცხლად)“, 2. ლშხ. „მიწის ნაკრძალად გამოცხადება“, 3. ჩოლ. „შეწვენება, დაწყევლა, ხატზე გადაცემა ნაჭდევი ჯოხის დასობით“; ლა-**ცბტ**-ი (ბქ.) „შეწირული, ნაკრძალი, საკულტო ადგილი“; ლა-ლ-**ცხატ** (ზს.)/ლა-ლ-**ცხატ**/ლა-ლ-**ცხატ**-ე/ლა-ლ-**ცხატ**-აჲ (ბზ.) „ღვთაების ან რომელიმე წმინდანის სახელზე შეწირული საკულტო (სალოცავი) ადგილი (ნაკრძალი)“; ლე-ლ-**ცხატ** (ბქ., ლშხ.) „აკრძალული, ღვთაებისადმი შეწირული ადგილი“; ლგ-**ცხატ** (ზს.)/ლგ-**ცხატ** (ლშხ.) „შეწირული, ნაკრძალი ადგილი“; **ცხატ**-ა (ჩოლ.) „აკრძალვის გამტების დაწყევლა, ხატზე გადაცემა ნაჭდევი ჯოხის დასობით“... : ქართ. **მცხეთა/ცხეთა**-, **მცხეთა/ცხეთა** „ქალაქმუზეუმად აღიარებული უძველესი ქალაქი; სალოცავი ადგილი“ : ზან. (მეგრ.) **ჩხოტ**-უ-ა „დაჭრა; გაკაწვრა, დასერვა, გაფატვრა (წვეტიანი საგნით); რქენა, რჩოლა; მუცელში ჭრა, გვრემა“; **ჩხოტ**-ი „ნიშანი, სერა, იარა პირუტყვის ყურზე (ანუ ცხვარ-თხის სერის ერთ-ერთი სახეობა ყურზე); **ჩხოტ**-ილ-ი „დაჭრილი, დასერილი“; **ჩხუტ/ჩხოტ/ჩხუდ** „დასერვა, დაჭრა“; ინო-**ჩხოტ**-უ-ა „ჩაფატვრა, ჩასერვა“; **ჩხუთ-თელია/ჩხუტ-თელია** „სამსხვერპლო შეწირვის პროცესი... ფორმათა ურთიერთშეპირისპირების საფუძველზე საერთოქართველური ფუძემენის დონისათვის აღდგება ***ცხეთ**- „სალოცავი, შეწირული ადგილი, ნაკრძალი...“ არქეტიპი.

ს.-ქართვ. **ცხ** კომპლექსის შესატყვისად სვანურში **ცხ** გვაქვს, ხოლო მეგრულში **ჩხ**, (მსგავსი შემთხვევების შესახებ ქართველურ ენებში იხ. ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონები!). ბგერათმესატყვისობა: ქართ. ე : ზან. ო/უ : სვან. ა (← ე) შესადარებლად მოხმობილ ფუძეთა საერთო წარმომავლობას გახაზავს. ქართ. თ : ზან. ტ/დ/თ : სვან. ტ სუბსტიტუციითაა მიღებული, რაც ქართველური ენებისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი ფონეტიკური მოვლენაა. ზოგადად ქართულ თს სვანურში **შდ** კომპლექსი უნდა მოეცა, თუმცა ეს პროცესი არ განხორციელებულა.

საანალიზო ძირ-ფუძეთა ფონეტიკური ტრანსფორმაცია შეიძლება შემდეგი სახით წარმოვიდგინოთ: ს.-ქართვ. ***ცხეთ**- „სალოცავი, შეწირული ადგილი, ნაკრძალი...“ → ქართ. **ცხეთ**- → **მცხეთა** : ზან. ***ცხოთ**- → ***ჩხოთ**- → ***ჩხოტ**⁸ || **ჩხუთ/ჩხუდ/ჩხუტ** : სვან. -**ცბტ**-/-**ცხატ**-/-**ცხატ**- ← ***ცხეთ**.

დასკვნა

ვფიქრობთ, ქართული **მცხეთა/ცხეთა** „უძველესი სატახტო ქალაქი აღმოსავლეთ საქართველოში“, რომელსაც მეცნიერები **მეორე იერუსალიმად** მიიჩნევენ, შესაძლოა, სწორედ სალოცავ/ნაკრძალ/შეწირულ ადგილად ითვლებოდა, სადაც იყო თავმოყრილი

⁸ ჩვენ მიერ აღდგენილი სავარაუდო ***ჩხოტ**- ძირი უნდა იყოს შემორჩენილი მეგრულ **ჩხოტ**-ორ-ი-ა „ეშვიანი; ბაგეჩახეული, ფერჩხუტიანი, გრძელრქებიანი“ ფუძეში, შდრ. სვან. (ბქ.) ნა-**ცბტ**-უნ-პრ „რქები (მონადირულ ენაზე)“, რომელიც ტაბუირებული სიტყვაა და მხოლოდ მონადირეები იყენებენ.

ჯერ კიდევ წარმართობის დროინდელ საქართველოში როგორც ქართველთა სალოცავი კერპები, ასევე მართლმადიდებლობის გავრცელების შემდგომ – ქრისტიანული სალოცავები. თუკი ჩვენი მოსაზრება საფუძველს მოკლებული არ არის, მაშინ აღნიშნულ ფუძეში –ეთ სუფიქსის გამოყოფა ნაკლებ მოსალოდნელია, თუმცა არც იმ ვარაუდს გამოვრიცხავთ, რომ ეს სუფიქსი ძირს შეუხორცდა და გაქვავდა, რასაც მეგრულ-სვანურის ჩვენებაც მხარს უჭერს.

ლიტერატურა

ა) სამეცნიერო ლიტერატურა

ბარდაველიძე 1939 – ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, I, თბილისი.
გუჯეჯიანი 2008 – რ. გუჯეჯიანი, საეკლესიო მიწები სვანეთში, სვანეთი – ქართული კულტურის სავანე, თბილისი.
თაყაიშვილი 1910 – ექ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში, პარიზი.
ონიანი 2020 – ჯ. ონიანი, ქართული ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა, IV, თბილისი.
ფირცხელანი 1999 – დ. ფირცხელანი, ლალცხატ (რელიგიური და ხალხური ასპექტები), ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. III, ქუთაისი.
ცხადაია, ჯოჯუა 2010 – პაატა ცხადაია, ვილენა ჯოჯუა, რაჭის გეოგრაფიული სახელწოდებანი, ტ. III, თბილისი.

ბ) ლექსიკონები

გელოვანი 1983 – აკ. გელოვანი, მითოლოგიური ლექსიკონი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
დონდუა 2001 – ვ. დონდუა, სვანურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი.
თოფურია, ქალდანი 2000 – ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბილისი.
ლიპარტელიანი 1994 – ა. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული ლექსიკონი (ჩოლურული კილო), თბილისი.
საღლიანი 2018 – სვანური ლექსიკონი (ტექსტებითა და გამოკვლევითურთ), პოლონეთი.
ქაჯაია 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. III, თბილისი.
ჭკადუა 2020 – ა. ჭკადუა, სვანური ტოპონიმიკა, წიგნი გამოსაცემად მოამზადეს და გამოკვლევები დაურთეს: რ. ჭკადუამ, ე. გაზდელიანმა, ლ. გიგლემიანმა, მ. საღლიანმა, ნ. შავრემიანმა, თბილისი, 2020.

გ) წყაროები

ონიანი 2017 – არ. ონიანი, ლუმნუ ამბჯარ ლგლწმხუ შუმი ნინშჳ, პეტროგრადი.
სვან. პოეზ. 1939 – სვანური პოეზია, I, სიმღერები შეკრიბეს და ქართულად თარგმნეს ა. შანიძემ, ვ. თოფურიამ, მ. გუჯეჯიანმა, თბილისი.
სვან. პროზ. ტექსტ. 1939 – სვანური პროზაული ტექსტები, I, ბალსზემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ და ვ. თოფურიამ, თბილისი.
სვან. პროზ. ტექსტ. 1957 – სვანური პროზაული ტექსტები, II, ბალსქვემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. დავითიანმა, ვ. თოფურიამ და მ. ქალდანმა, თბილისი.
სვან. პროზ. ტექსტ. 1967 – სვანური პროზაული ტექსტები, III, ლენტეხური კილო, ტექსტები შეკრიბეს და რედუქცია გაუკეთეს ვ. თოფურიამ და მ. ქალდანმა, თბილისი.

სვან. პროზ. ტექსტ. 1979 – სვანური პროზაული ტექსტები, IV, ლაშხური კილო, ტექსტები შეკრიბეს არს. ონიანმა, მ. ქალდანმა და ალ. ონიანმა, რედაქცია გაუკეთეს მ. ქალდანმა და ალ. ონიანმა, თბილისი.

სვან. ქრესტ. 1978 – სვანური ენის ქრესტომათია, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ, მ. ქალდანმა და ზ. ჭუმბურიძემ, თბილისი.